

Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898 - 1914*, Cambridge 1969, The University Press, s. XII+262.

Zasadnicza modernizacja brytyjskiej administracji centralnej, jaka następowała w ciągu XIX w., stała się przedmiotem żywego zainteresowania współczesnej historiografii angielskiej¹. Szczegółowe badania instytucji administracyjnych doby wiktoriańskiej rzuciły nowe światło na wiele istotnych zagadnień. Zakres jednakże tych badań nie jest jeszcze na tyle szeroki, aby można było oczekiwać pełnego rozstrzygnięcia wszystkich problemów, jakie wiązały się w XIX oraz początkach XX w. z budową nowej administracji brytyjskiej, podobnej już do administracji kontynentalnej. Tym więc cenniejsze mogą być nowe monografie przedstawiające wyniki dalszych badań szczegółowych. Omawiana tu praca Z. Steiner z Cambridge nawiązuje do dawniej opublikowanych przez nią artykułów². O ile jednak zwłaszcza pierwszy jej artykuł można w całości zaliczyć do historii administracji, o tyle w omawianej pracy autorka podejmuje również problemy, które należą wyłącznie do historii politycznej. Z góry też można już stwierdzić, że książka jest znacznie lepiej udokumentowana niż artykuły, w związku z czym wiele wcześniejszych też Z. Steiner uległo dość istotnej nawet modyfikacji.

Autorka postawiła sobie za cel zbadanie „anatomii decyzji”, tj. ustalenie, w jakim zakresie w kształtowaniu decyzji politycznych Foreign Office brali udział urzędnicy tego resortu (s. IX). Ponieważ poważniejsze przemiany, podobne do dokonanych znacznie wcześniej w innych urzędach centralnych Zjednoczonego Królestwa, zachodziły tam dopiero od końca XIX w. — Z. Steiner nieprzypadkowo zajęła się właśnie okresem 1898 - 1914. Z zauważonymi przez nią etapami przemian związana jest systematyka pracy. Pierwszy rozdział objął okres do rezygnacji z kierowania Foreign Office ówczesnego premiera Lorda Salisbury w 1900 r. Została tu krótko scharakteryzowana historia Foreign Office oraz zasady jego działania w II połowie XIX w.; autorka zajęła się również bliżej latami 1898 - 1900, w których ze względu na chorobę Salisbury'ego i skomplikowanie spraw międzynarodowych wyżsi urzędnicy uzyskali już pewne uprawnienia doradcze wobec swego szefa politycznego. Drugi rozdział poświęcony został przejściowemu okresowi 1901 - 1905, gdy polityką zagraniczną Wielkiej Brytanii kierował Lord Lansdowne. W latach tych — zdaniem autorki — w Foreign Office ukształtowała się wpływowa grupa młodych urzędników, która posiadała sprecyzowane koncepcje polityczne, odmienne od proniemieckiej orientacji swego szefa oraz konkretny program wewnętrznych reform ministerstwa idących w kierunku upodobnienia go do biurokratycznego schematu i procedury innych urzędów centralnych. Program ten został zresztą w znacznej mierze zrealizowany w latach 1905 - 1906. W trzecim rozdziale zostały omówione przemiany, jakie nastąpiły w Foreign Office pod kierunkiem Edwarda Greya oraz później, aż do 1919 r. — a więc nawet dalej niż zapowiadał to tytuł pracy. Autorka przeprowadziła tu wewnętrzną cezurę 1910 r., po którym znów miał zmniejszyć się udział wyższych urzędników resortu w kształtowaniu decyzji politycznych. Czwarty z kolei rozdział poświęcony został „zewnętrznym siłom”, które wpływały na kształtowanie decyzji w Foreign Office. Z. Steiner, która działalność gabinetu omawiała już w trzech poprzednich rozdziałach, ograniczyła się tu do brytyjskiej służby dyplomatycznej, prasy, parlamentu oraz

¹ Por. recenzję z: H. Parris, *Constitutional Bureaucracy. The Development of British Central Administration since the Eighteenth Century*, London 1969 (CPH, XXIII, 1971, 2).

² *The Last Years of the Old Foreign Office, 1898 - 1905*, Historical Journal, VI (1963), s. 59 - 90; *Grey, Hardinge and the Foreign Office, 1906 - 1910*, Historical Journal, VIII (1965), s. 415 - 39.

osoby monarchy (przedstawiając m.in. bardzo ciekawe uwagi w przedmiocie nie całkiem jasnej roli Edwarda VII). Piąty — i ostatni — rozdział stanowi ogólne podsumowanie. Z sześciu dodatków do pracy szczególnie ważne wydają się schematy organizacyjne Foreign Office oraz dwa przedruki projektów przyszłych reform.

Praca Z. Steiner może niewątpliwie zainteresować specjalistów historii politycznej. Obejmuje ona nader ważny okres wychodzenia Wielkiej Brytanii z tradycyjnej *splendid isolation*, zakończony ostatecznie w 1914 r. decyzją o przystąpieniu do wojny. Autorka dość obszernie omówiła, nie zawsze zresztą przekonywająco, problemy polityki zagranicznej — zarówno z punktu widzenia działań międzynarodowych, jak i zmian w układzie sił politycznych w samej Wielkiej Brytanii. Po 1910 r. problemy te wyraźnie przeważały nad wewnętrznymi problemami Foreign Office i badania „anatomii decyzji” wykroczyły już poza ramy tego organu. Zgodnie z założeniem autorskim praca miała zająć się jednocześnie dziejami Civil Service i historią polityczną lat 1898 - 1914, ujętymi z punktu widzenia polityki zagranicznej. Jednakże zwłaszcza w trzecim rozdziale ta dwutorowość rozważań wydaje się iść za daleko — tak że tło przerosło problematykę zasadniczą. Autorka przypisała bowiem chyba zbyt duże znaczenie polityczne przemianom wewnątrz Foreign Office przed 1910 r. (co stało się punktem wyjścia zasadniczej koncepcji pracy), podczas gdy dla zachowania proporcji w ocenie wydarzeń zmuszona była zgodnie z rzeczywistością zminimalizować rolę urzędników w istotnie rozstrzygających latach przed wybuchem I wojny światowej.

W zakresie problematyki ustrojowej i administracyjnej praca wniosła wiele nowego i cennego materiału obrazującego proces modernizacji najbardziej konserwatywnej jednostki brytyjskiego aparatu administracyjnego. Autorka szeroko wykorzystwała różnorodne źródła (warto podkreślić zwłaszcza nader szerokie wykorzystanie pamiętników i autobiografii) — i dała sumienny obraz organizacji i działań Foreign Office w szerszych nawet ramach chronologicznych niż to zapowiadał tytuł pracy. Wydaje się jednakże, że wystąpiła pewna rozbieżność między zawartym w podsumowaniu wnioskiem o drugorzędny w istocie charakterze wpływu wyższych urzędników na treść decyzji politycznych z jednej strony, a z drugiej — z o wiele poważniejszym potraktowaniem tego wpływu w poprzednich rozdziałach. Jednocześnie można odczuć, że autorka nie uwypukliła różnicy między doradztwem w stosunku do ministra (który przy tym sam nie decydował w istotniejszych sprawach, lecz musiał odwoływać się do premiera i gabinetu) a prawem urzędników do samodzielnej decyzji. Jej zdaniem, jedynym podmiotem decydującym w Foreign Office pozostał minister. W innych brytyjskich organach resortowych, już w ciągu XIX w. doszło do dekoncentracji wewnętrznej, tak że Foreign Office, nawet po 1914 r., pozostał za nimi dość daleko w tyle. Wydaje się, że nieuwzględnienie (z niewielkimi, co trzeba jednak przyznać, wyjątkami) rozwoju innych organów obniżyło w ten sposób nieco wartość tej pracy. Można tu również wskazać np. na problem kompetencji parlamentarnego podsekretarza stanu do spraw zagranicznych. Został on co prawda poruszony (s. 30-2), nie ogólnie jednak, lecz tylko z punktu widzenia działalności poszczególnych podsekretarzy. Autorka, która chętniej charakteryzowała konkretne osoby niż instytucje, nie wniknęła tu niestety w leżącą chyba u podstaw nikłości tych kompetencji różnicę między średniowiecznym prawie trybem działania Foreign Office i nowoczesną procedurą wewnętrzną innych organów resortowych³.

Pewne wątpliwości budzi również sama koncepcja rozdziału czwartego. Nie

³ Por. J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht mit Berücksichtigung der für Schottland und Irland geltenden Sonderheiten*, t. II, Verwaltung, Tübingen 1906, s. 220.

znalazły się w niej bowiem wszystkie czynniki, które mogły wywrzeć wpływ na treść decyzji politycznych. W szczególności zabrakło nawet prób określenia wpływu wielu innych urzędów centralnych, których działalność wiązała się ze sprawami polityki zagranicznej (*Treasury, Colonial i India Offices, Committee of Imperial Defence*), mimo, że w rozdziale trzecim znalazła się charakterystyka politycznych koncepcji reprezentowanych przez *Admiralty i War Office*. Ponadto, z czego autorka nierzadko zdawała sobie sprawę, nawet przy omawianych „siłach zewnętrznych” nie zostały poruszone wszystkie istotne problemy: można tu wskazać np. na aktualny jeszcze w II połowie XIX w. problem „politycznego” charakteru najważniejszych urzędów ambasadorskich czy analizę treści przedstawionych parlamentowi Blue Books. Wydaje się, że i w tym zakresie problem kształtowania decyzji na zewnątrz Foreign Office został potraktowany zbyt szeroko jak na tło pracy — ale zbyt wąsko, aby móc ukazać w pełni „anatomię” decyzji politycznych. Również „anatomia decyzji” wewnątrz Foreign Office nie została, jak się wydaje, w pełni przedstawiona, bowiem nie został np. poruszony problem funkcji *legal adviser*, eksperta do spraw prawa międzynarodowego, który musiał odgrywać pewną rolę w ramach tego urzędu.

Sposób powiązania badań z zakresu historii administracji i historii politycznej, jaki autorka zastosowała w swojej pracy, nie okazał się więc w pełni zadowalający. Jednakże nie można nie podkreślić pionierskiego charakteru badań Z. Steiner. Ze względu na ten charakter omawiana praca, poświęcona najbardziej konserwatywnemu brytyjskiemu organowi centralnemu, rozszerzyła poważnie wiedzę o kształtowaniu się nowoczesnej administracji Zjednoczonego Królestwa.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

O. W. Martyszyn, *Polityczeskiye wzgljady Mohandasa Karamczanda Gandhi*, Moskwa 1970.

Doktryna społeczno-polityczna Mohandasa Karamczanda Gandhiego nadal znajduje się w centrum dyskusji filozoficznych i walki politycznej prowadzonej przez różne ugrupowania działające na terenie Indii. Ponadto gandhyzm wykazuje bardzo poważny wpływ na kształtowanie się prądów ideowych i praktyki politycznej Azji i Europy, Ameryki i Afryki. W piśmiennictwie naukowym zaznaczył się ostatnio, jeśli nie renesans, to wyraźne ożywienie zainteresowań gandhyzmem oraz jego pochodnymi. Impulsy płyną z dwu pozornie sprzecznych kierunków — po pierwsze z faktu, że badacz myśli politycznej stopniowo uzyskuje właściwą perspektywę historyczną, która umożliwia mu trafniejszą eksplorację skomplikowanych pokładów myśli Gandhiego, po wtóre zaś z okoliczności, że współczesne Indie aktywizują swój marsz ku postępowym rozwiązaniom społeczno-politycznym, przy czym gandhyzm odgrywa niemałą funkcję motywacyjną.

W skromnych ilościowo oraz obarczonych dotychczas licznymi niedostatkami publikacjach radzieckich poświęconych gandhyzmowi¹, prace O. W. Martyszyna²

¹ Poza wydaniem wyboru pism Gandhiego w zbiorze M. K. Gandhi; *Moja żiźń*, Moskwa 1934 w okresie międzywojennym ukazała się praca U. Roslawlewa; *Gandhyzm*, Moskwa 1931; I. M. Rejznera; *Gandhi, prorok indijskiej burżuazji*, „Kommunističeskij Internacjonal” 1930, nr 15; I. Rejznera; *Klassowaja suščestnost gandhizma*, „Istorik-Marksist” 1930, t. 18 - 19; A. Rostowcewa, *Zakaz gandhizma*, „Czelawiek i Priroda” 1930, nr 12/36. Wyraźne ożywienie zainteresowań gandhyzmem w historiografii radzieckiej daje się zauważyć po r. 1956, gdy ukazuje się szereg publikacji weryfikujących dotychczasowe spojrzenie na osobę i dokonania Gandhiego. Na szczególną uwagę zasługuje list A. Gubera do redakcji pisma „Mieżdunarodnaja Żiźń” 1956 nr 3; E. Żukowa, *Ob istoričeskoj roli Ma-*